

ANDRZEJ SADOWSKI

TOŻSAMOŚĆ POGRANICZA JAKO KATEGORIA SOCJOLOGII POGRANICZA PRÓBA REINTERPRETACJI*

WPROWADZENIE.

TOŻSAMOŚĆ, IDENTYFIKACJE

Podstawowym celem artykułu jest przedstawienie istoty tożsamości pogranicza na tle podstawowej kategorii socjologii pogranicza, jaką stanowi pogranicze społeczne. Zestawienie rozumienia pogranicza społecznego oraz dotychczasowych interpretacji tożsamości pogranicza nasuwa wiele wątpliwości, których ewentualne wyjaśnienie można wiązać z nową interpretacją tożsamości pogranicza jako tożsamości zbiorowej.

Zanim omówię istotę koncepcji tożsamości pogranicza, konieczne jest przybliżenie samej koncepcji tożsamości oraz dotychczasowych stanowisk w zakresie tożsamości pogranicza.

Należałoby zacząć od nawiązania do Z. Baumana, który stwierdził między innymi, że tożsamość jest jedną z najbardziej uniwersalnych potrzeb ludzkich. Ma ona charakter instynktowy, kiedy oznacza zaprzeczenie anonimowości i potrzebę bycia włączonym, oraz charakter społeczny, kiedy w związku z tożsamością podkreślamy, że człowiek potrzebuje oparcia w innych, włączenia do grupy, jak i pozostania specyficznym, odrębnym od innych¹. Istota tożsamości według

---

Prof. dr hab. ANDRZEJ SADOWSKI – Instytut Socjologii i Kognitywistyki, Wydział Historyczno-Socjologiczny Uniwersytetu w Białymstoku; adres do korespondencji: 15-420 Białystok, ul. NZS 1; e-mail: a.sadowski@uwb.edu.pl, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9456-9166>.

* Artykuł stanowi zasadnicze rozwinięcie części referatu pt.: „Tożsamość regionalna, tożsamość pogranicza”, przygotowanego na konferencję pt.: „Konteksty regionalności. Badania inter- i transdyscyplinarne”, PAN – oddział w Olsztynie i w Białymstoku, 13-14 września 2018, Elk.

¹ Z. BAUMAN, *Ziemia, krew i tożsamość*, „Przegląd Polonijny” 19(1993), z. 4, s. 8.

Erika H. Eriksona, któremu przypisuje się sformułowanie klasycznej koncepcji tożsamości, zakłada, że tożsamość to całość wyobrażeń jednostki o sobie². Inny autor, Arnold Dashefsky stwierdza, że „tożsamość jest prawdopodobnie najszerszą koncepcją służącą do indywidualnego opisu tego, kim jestem. Zapewnia ciągłość poprzez zintegrowaną organizację informacji o sobie”³.

Zdaniem Antoniny Kłoskowskiej: „Tożsamość osobniczą można nazwać poczuciem wieloletni, które sprowadza do jedności różnorodność czynników składających się na jednostkę ludzką. (Inaczej jest to subiektywny mechanizm jednoczenia genetycznych, społecznych i kulturowych czynników kształtujących człowieka)”⁴. Na tożsamość osobniczą składa się wielość identyfikacji (utożsamień) jednostki – między innymi: płci, wieku, religijnej, narodowej, terytorialnej, językowej. Specyfika stanowiska A. Kłoskowskiej polega – po pierwsze – między innymi na tym, że kategorie tożsamości sprowadza do jednostek, nie zaś do zbiorowości. Po drugie – kategoria tożsamości jest najszerszą, w skład której wchodzi wiele poszczególnych identyfikacji (utożsamień) jednostkowych. Jest to bardzo trafna koncepcja chociażby dlatego, że pozwala na badanie miejsca i rangi poszczególnych identyfikacji w strukturze tożsamości jednostki. Autorka ta *implicite* wprowadza jeszcze stanowisko, iż jednostka jest w stanie wybrać spośród wielu identyfikacji tę, która jest jej najbliższa i która w danym momencie, sytuacji w sposób zasadniczy określa jej tożsamość osobniczą. Można się o tym dowiedzieć jedynie w trakcie badań empirycznych⁵. Nadto do badań nad kompleksową tożsamością człowieka Kłoskowska wyodrębniła kategorie dodatkowe, takie jak: identyfikacja narodowa oraz walencja kulturowa. Identyfikację narodową traktuje jako przejaw utożsamiania się z grupą narodową, jako konglomerat obiektywnych obserwowalnych z zewnątrz cech zachowań jednostek oraz aktów ich świadomości, ich autoidentyfikacje narodowe. Natomiast walencja kulturowa to poczucie związku z kulturą etniczną lub narodową uznaną za własną, stanowiąca dziedzictwo kulturowe własnej grupy. Przykładowo – cechą charakterystyczną mieszkańców pograniczy są częste zjawiska niepokrywania się identyfikacji narodowych oraz walencji kulturowych. O ile zdaniem Kłoskowskiej tożsamość narodowa jako zjawisko zbiorowe jest raczej stereotypem, stanowiskiem autora opisu, aniżeli charakterystyką fenomenu grupowego, to

---

² A. KŁOSKOWSKA, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1996, s. 105-106.

³ A. DASHEFSKY, *Ethnic Identity in Society*, Chicago: University of Connecticut 1976, s. 6.

⁴ A. KŁOSKOWSKA, *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej*, „Kultura i Społeczeństwo” 36(1992), nr 1, s. 138.

⁵ A. KŁOSKOWSKA, *Kultury narodowe u korzeni*, s. 104-108.

„można i należy pytać o miejsce, rolę i funkcję narodowej identyfikacji i przyswojenia narodowej kultury w całej totalnej tożsamości człowieka”⁶.

Pozostaje ważne pytanie, czy tożsamość społeczna jest jedynie kategorią dotyczącą jednostek, czy też jawi się także jako zjawisko zbiorowe? Zdaniem T. Palecznego tożsamość posiada swoje wyraźne wyznaczniki kulturowe. „Mówimy o tożsamości rasowej, religijnej, etnicznej czy cywilizacyjnej. Posługując się pojęciem tożsamości, umieszczamy ją zawsze w towarzystwie przymiotnika: tożsamość indywidualna, kolektywna, rodowa, krewniacza, plemienna, kastowa, etniczna, narodowa, cywilizacyjna, religijna, terytorialna, regionalna etc.”⁷.

Pomijając bardzo złożone debaty naukowe na temat istoty tożsamości zbiorowej, przyjmuję za Z. Bokszańskim, że istnieją formy tożsamości jednostkowej i zbiorowej, przy czym „formy tożsamości jednostkowej i zbiorowej nie są rozdzielne, ale ściśle powiązane ze sobą”⁸. Bokszański wskazuje także na procesy różnicowania się tożsamości zbiorowych, które przedstawia w postaci czterech pól tożsamości zbiorowej. Jego zdaniem można wyróżnić: tożsamości zbiorowe właściwe istniejącym zbiorowościom (narody), tożsamości zbiorowe właściwe typom idealnym społeczeństw (tożsamości ponowoczesne), tożsamości zbiorowe jako różnorodne przejawy świadomości siebie – podmiotu zbiorowego, oraz tożsamości kulturowe jako konstytutywne wartości kulturowe grupy odróżniające je od innych⁹. Tożsamość zbiorowa może więc mieć także charakter terytorialny, oparty na podstawowych wartościach kulturowych grupy (grup zamieszkujących określone terytorium).

Cechą charakterystyczną tożsamości społecznych jest ich dynamiczny charakter zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i zbiorowym. Tożsamości zmieniają się wraz ze zmianami usytuowania jednostek w społecznej strukturze, a także wraz z uwarunkowaniami zewnętrznymi, obejmującymi zmienny charakter bezpośrednich grup odniesienia zewnętrznego, jak i szerszych warunków społeczno-kulturowych. Przyjmuję założenie (za A. Kłoskowską), że na tożsamości społeczne składa się wielość identyfikacji. Dodałbym, że konkretne formy przejawiania się tożsamości najczęściej polegają na przypisywaniu określonej identyfikacji (lub zespołowi identyfikacji) znaczenia podstawowego w szerszej strukturze tożsamościowej.

---

⁶ Tamże, s. 104.

⁷ T. PALECZNY, *Socjologia tożsamości*, (Regiony humanistyki nr 1), Kraków: Krakowska Szkoła Wyższa im. A. Frycza Modrzewskiego 2008, s. 23.

⁸ Z. BOKSZAŃSKI, *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2005.

⁹ Tamże, s. 64-66.

1. DOTYCHCZASOWE KIERUNKI INTERPRETACJI TOŻSAMOŚCI POGRANICZA

W dotychczasowej literaturze podstawowe znaczenie przypisywano tożsamości poszczególnych mieszkańców pogranicza, traktując ich tożsamość głównie w perspektywie etnicznej i narodowej. Najczęściej poprzez badania empiryczne opisywano procesy narodotwórcze, aby na tej podstawie utworzyć określone typologie tożsamości narodowej mieszkańców pogranicza¹⁰. Szczególnie w przeszłości nierzadko podkreślono niedorozwój tożsamości narodowej mieszkańców pogranicza, wskazując na występujące typy przednarodowe, takie jak tożsamości etniczne, li tylko religijne, lokalne, „tutejsze” i inne.

O istocie tożsamości pogranicza decydują najczęściej ulokowane tam mniejszości narodowe, etniczne, religijne, językowe, regionalne, lokalne. T. Paleczny konstatuje, że wyróżnia je odrębny rodzaj tożsamości kulturowej. Mianowicie „mniejszości kulturowe posiadają – poza żyjącymi w diasporze grupami etnicznymi o imigracyjnym rodowodzie – terytorialny charakter i aneksacyjny lub kolonialny prawie zawsze rodowód. Powstają w wyniku zmian terytorialnych i przesunięcia granic państwowych [...]. Członkowie grup mniejszościowych tworzą i kształtują tożsamość bliższą przeważnie typowi tożsamości «oporu» niż synkretycznej, międzykulturowej identyfikacji typu «projektu»”¹¹.

Tożsamość pogranicza konstruowano także jako tożsamość mieszkańców pogranicza, bez uwzględniania ich struktury kulturowej, uogólniając ją jako tożsamość kulturową na pograniczach¹². Celem zdefiniowania złożonej tożsamości grupy etnicznej Kaszubów w Polsce, B. Synak przyjął odmienną kategorię, a mianowicie tożsamość etniczno-kulturową. Podstawowymi wskaźnikami tożsamości etniczno-kulturowej jego zdaniem są „cechy genealogiczne oraz indywidualny stosunek do własnej grupy i jej elementów symboliki kulturowej”¹³. Tożsamość mieszkańców pogranicza przedstawiano także jako tożsamość miast na pograniczach¹⁴. Często w publikacjach z zakresu socjologii pogranicza tożsa-

¹⁰ Por. A. NIKITOROWICZ, *Ukraińcy Podlasia. Dylematy tożsamościowe*, Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos 2014; K. RADŁOWSKA, *Tatarzy polscy. Ciągłość i zmiana*, Białystok: Fundacja Sąsiedzi 2017 i inne wyd.

¹¹ T. PALECZNY, *Socjologia tożsamości*, s. 54.

¹² I. BUKOWSKA-FLOREŃSKA, *Kultura tradycyjna a tożsamość kulturowa społeczności pogranicza*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 1(1997), s. 154-158.

¹³ B. SYNAK, *Kaszubska tożsamość. Ciągłość i zmiana*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 1998, s. 52.

¹⁴ G. STADNICKI, *Miasto jako „pogranicze kulturowe”*, w: *Polskie pogranicza w procesie przemian*, t. I, red. Z. Kurcz, Wałbrzych: Wałbrzyska Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości 2008, s. 101-114; H. RUSEK, *Dylematy tożsamości miasta na granicy – Cieszyn: Czeski Cieszyn*, w: tamże, s. 163-176.

mość mieszkańców pogranicza wyodrębniano jako przejaw tożsamości podwójnych¹⁵, nakładających się, hybrydowych. Wreszcie tożsamość pogranicza interpretowano poprzez konstrukcję człowieka pogranicza, jako człowieka dwóch kultur lub jako człowieka nowej hybrydowej kultury na pograniczach. Przykładowo – J. Nikitorowicz zwracał uwagę „na zjawisko dotychczas mało dostrzegane, związane z tożsamością «człowieka pogranicza»; jednostki, której świadomość jednostkową i zbiorową kształtowały co najmniej dwie kultury”¹⁶. Szczególnie w pracach typu pedagogicznego antycypowano typy tożsamości pogranicza w postaci typu człowieka cechującego się tożsamością wielowymiarową¹⁷.

Cechą charakterystyczną konstruowanych dotychczas kategorii tożsamości pogranicza było – po pierwsze – zwracanie uwagi jedynie lub przede wszystkim na tożsamość indywidualną albo zbiorową mniejszości narodowych, etnicznych, regionalnych, językowych itp. w warunkach ich zamieszkania w obrębie państwa dominującej większości. Po drugie – wskazywane tożsamości przynajmniej *implicite* zakładały, że zamieszkujące tam mniejszości znajdują się w procesach asymilacji w stosunku do narodowej większości, co odzwierciedlało się między innymi podkreśleniem różnego rodzaju form przejściowych, hybryd kulturowych, jakimi w praktyce były tożsamości pogranicza. Po trzecie – w koncepcji tożsamości pogranicza w zasadzie nie uwzględniano tożsamości przedstawicieli większości, którzy także zamieszkiwali i zamieszkują obszary pograniczy. Większości narodowe były niejako poza oglądem badaczy interesujących się tożsamością pogranicza, a ich tożsamość traktowano niejako z założenia jako tożsamość dominującej większości.

Jedynie nieliczne publikacje stanowią próbę określania tożsamości pogranicza z uwzględnieniem wspólnej bazy terytorialnej, wspólnego współzamieszkania na określonej przestrzeni, próbę uogólnienia zróżnicowanych tożsamości poszczególnych jednostek i zbiorowości (w tym także przedstawicieli większości) kształtowanych na gruncie zróżnicowanych przynależności religijnych, etniczno-narodowych, cywilizacyjnych, ale zakorzenionych na danym terytorium, wynikających ze wspólnej wszystkim mieszkańcom więzi terytorialnej. Zdaniem Elżbiety Smolarkiewicz: „problem tożsamości na pograniczach wydaje się być jednak bardziej złożony, wikłający bogactwo płaszczyzn identyfikacji grupo-

---

¹⁵ A. KWIATKOWSKA, *Tożsamość i poczucie szczęścia mieszkańców pogranicza*, w: *Psychologia społeczno-kulturowego pogranicza. Wstęp do koncepcji badań*, red. J. Miluska, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Humanistycznego 2016, s. 169-198.

¹⁶ J. NIKITOROWICZ, *Pogranicze, tożsamość edukacja międzykulturowa*, Białystok: Trans Humana 1995, s. 96.

¹⁷ J. NIKITOROWICZ, *Wielokulturowość w procesie. Ku wielowymiarowej tożsamości społeczno-kulturowej*, w: *Pogranicza*, red. M. Bieńkowska, W. Żelazny, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2015, s. 13-32.

wych [...]. Istotnym jest fakt odwoływania się do występowania w obrębie pogranicza różnego typu i z różnym nasileniem wspomnianych już odmienności”¹⁸. Autorka wskazuje dalej, że na pograniczach są postrzegane i doświadczane zarówno podobieństwa, jak i różnice, na gruncie których zamieszkałe tam zbiorowości budują zasady łączności i odrębności grupowej¹⁹. Dodatkowo owe tożsamości mogą opierać się na historycznie ukształtowanych wzajemnych interakcjach, na poczuciu odrębności oraz współdziałania, tożsamości ciągle konstruowanych w następstwie prowadzonych interakcji z innymi (obcymi).

W dotychczasowych badaniach wyróżniałem przynajmniej trzy typy tożsamości zbiorowych na pograniczach: tożsamości o charakterze fundamentalistycznym, tożsamości pograniczne oraz tożsamości intergraniczne.

Tożsamości na pograniczach o charakterze fundamentalistycznym mają głównie charakter obronny, konstruowane są wokół obrony granic grupowych przed tymi z zewnątrz, którzy je przekraczają lub powstrzymując tych, którzy zamierzają opuścić granice grupowe, wyjść poza obręb grupy. Na gruncie poczucia zagrożenia z zewnątrz, w trosce o pielęgnowanie wartości grupowych i ich obrony przed zagrożeniami zewnętrznymi, w trosce o „czystość” kulturową grupy, tożsamości o charakterze fundamentalistycznym ujawniają się także w postaci różnych form zachowań agresywnych w stosunku do obcych [...]. Typową tożsamością na pograniczach jest tożsamość pograniczna. Jej cechą charakterystyczną jest poczucie wykorzenia, poddania się, zawieszenia pomiędzy poszczególnymi grupami pogranicznymi, tożsamość outsidera. Cechuje się ona postawami ucieczki od problematyki pogranicza, nierzadko w postaci różnych form racjonalizacji (ucieczka w edukację, w doskonalenie zawodowe). Nie jest przypadkiem, że na pograniczach prawdopodobnie relatywnie częściej spotyka się jednostki pod jakimś względem wybitne, ale z drugiej strony zagubione.

Jedynie trzeci typ tożsamości kształtowanej na pograniczach symbolizuje łączenie w postaci tożsamości zbudowanej na gruncie dwóch lub więcej zbiorowości i ich kultur. Ten typ tożsamości proponuję określić jako tożsamość intergraniczna. Symbolizuje ona kształtowanie się międzykulturowości na pograniczach najczęściej jako różnych postaci hybryd kulturowych. Z dotychczasowych obserwacji wynika, że najwyżej cenionymi, a więc najsilniejszymi na pograniczach są tożsamości o charakterze fundamentalistycznym, a najmniej cenionymi, a więc najsłabszymi, są tożsamości intergraniczne²⁰.

Zanim przybliżone zostanie nowe rozumienie tożsamości pogranicza, konieczne jest przynajmniej skrótowe przedstawienie samej koncepcji pogranicza

---

¹⁸ E. SMOLARKIEWICZ, *Tożsamość na pograniczach*, w: *Polskie pogranicza w procesie przemian*, s. 146.

¹⁹ Tamże.

²⁰ A. SADOWSKI, *Pogranicze – pograniczność – tożsamość pograniczna*, „Pogranicze. Studia Społeczne” 2008, t. 14, s. 27-28.

społecznego, ponieważ próba reinterpretacji koncepcji tożsamości pogranicza wynika z interpretacji istoty pogranicza społecznego.

2. POGRANICZE SPOŁECZNE, CECHY TOŻSAMOŚCI POGRANICZA

Nie sposób w krótkiej prezentacji przedstawić wielość poglądów i stanowisk w zakresie pogranicza definiowanego w perspektywie socjologicznej²¹. Według J. Chałasińskiego pogranicze jest to obszar, na którym „ześrodkowują się ekspansywne dążenia narodowo-państwowe i cała grupa wymaga od pogranicza bardziej aktywnego i ekspansywnego poczucia narodowego niż od mieszkańców centralnych części”²². Interpretując stanowisko J. Chałasińskiego, A. Kłoskowska dodaje, że: „Pogranicze jest bowiem nie tylko przestrzenią społeczną, ale także społeczną sytuacją, historycznie zmienną” [...] uwarunkowaną „różnymi czynnikami, a zwłaszcza aktualnym stanem stosunków między zbiorowościami narodowymi po obu stronach granicy i międzynarodowym kontekstem”, który „wpływa na role, w jakich występują wobec siebie kategorie mieszkańców pogranicznej strefy”²³.

Moim zdaniem pogranicze jest to kategoria służąca do określenia obszaru (pola) wyznaczonego przez szczególny związek z terytorium pozostających ze sobą w trwałych kontaktach przedstawicieli dwóch lub więcej zbiorowości etniczno-kulturowych, działania których zmierzają do jego utrzymania (zawłaszczania), a także rezultaty tych działań (osobowość pogranicza, tożsamość pogranicza, kultura, instytucje, organizacje, ruchy pogranicza itp.).

Kluczową cechą wszelkich pograniczy jest brak pełnej adekwatności pomiędzy społecznością (społeczeństwem, narodem), polityką, kulturą a terytorium. Na obszarach niebędących pograniczami występuje w miarę pełna adekwatność pomiędzy wskazanymi zmiennymi. Natomiast na obszarach określanych jako pogranicza odbywa się szeroko rozumiana społeczna rywalizacja o terytorium lub po prostu kształtowany jest stosunek do terytorium społeczności zróżnicowanych kulturowo, które z różnych pozycji przetargowych starają się udomowić swoje obszary (miejsca) zamieszkania, perspektywicznie łączyć z nimi swoje

---

²¹ Por. „Pogranicze. Studia Społeczne” (red. A. Sadowski, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku); *Polskie pogranicza w procesie przemian*.

²² J. CHAŁASIŃSKI, *Antagonizm polsko-niemiecki w osadzie fabrycznej „Kopalnia” na Górnym Śląsku*, Warszawa 1935, s. 78; cyt. za: A. KŁOSKOWSKA, *Kultury narodowe u korzeni*, s. 278.

²³ Tamże.

tożsamości osobiste i społeczne, konstruować początkowo przynajmniej kontury, „namiastki” swoich społeczności.

Istota pogranicza jako kategorii socjologicznej sprowadza się przynajmniej do kilku autonomicznych stwierdzeń.

Po pierwsze – służy do wyodrębnienia obszaru ulokowanego najczęściej na styku dwóch lub więcej państw, społeczeństw, narodów, cechującego się tym, że jest zamieszkiwany przez przedstawicieli dwóch lub więcej wspólnot wyposażonych w tożsamości i kulturę. Zdaniem A. Kłoskowskiej: „Pogranicze stanowi sąsiedztwo kultur [jednakże] może to być sąsiedztwo integrujące, zespalające lub dezintegrujące, przeciwstawiające”²⁴. Pogranicza obejmują obszary (miejsca), które można wydzielić terytorialnie, przestrzennie. Będą to obszary wyznaczone konkretnymi granicami lub wyobrażone. W każdym razie w badaniach poszczególne pogranicza można traktować jako obszary rzeczywiste, ulokowane w konkretnej przestrzeni, a także jako obszary wyobrażone, jako trwałe konstrukty w społecznej świadomości.

Po drugie – obejmuje nie tylko wskazanie obszaru, ale zmierza do określenia, jakie tam występują zbiorowości, o jakiej kulturze, jakie są ich wzajemne oddziaływania. Czy i jakie wypracowano wzorce wzajemnego współżycia. Czy pozostają ze sobą w sytuacji separacji, konfliktu, czy współdziałania. Jeżeli występuje współdziałanie, to czy jest ono wyznaczone procesami asymilacyjnymi, integracyjnymi, ale na warunkach grupy dominującej, czy też procesami integracyjnymi konstruowanymi na zasadach dialogu i wzajemnego partnerstwa.

Po trzecie – cechą charakterystyczną pogranicza jest istniejąca tam więź terytorialna, jaką cechują się (lub powinny cechować się) wszystkie zamieszkujące tam społeczności. Więź terytorialna w sposób naturalny jest różnie interpretowana przez poszczególne jednostki i zbiorowości, ale wspólny dla wszystkich mieszkańców jest głębszy sens jej istnienia. Mianowicie pielęgnowanie więzi terytorialnej ma systematycznie potwierdzać, że wszyscy mieszkańcy danego pogranicza mieszkają u siebie, są na swojej ziemi, na swoim terytorium, zamieszkują w obrębie swoich społeczności terytorialnych i lokalnych. Naturalnie na pograniczach na ogół następuje zderzenie przynajmniej kilku dość różnych racjonalizacji uzasadniających swoje prawo do zamieszkania na tym terytorium. Problem stosunku do terytorium może być przesłanką do wielu sprzeczności i konfliktów wewnętrznych.

Po czwarte – na pograniczu w dłuższym okresie kształtuje się określony ład stosunków międzyludzkich, międzygrupowych, który powoduje, że badany obszar społeczny jest zdolny do funkcjonowania i rozwoju. Generalnie celem ba-

---

²⁴ Tamże.

dań w ostatniej instancji byłoby ustalenie, jakie tam zostały wypracowane wartości wspólne, stratyfikacja społeczno-kulturowa, wypracowane (lub nie) zasady społecznego współżycia, które wyznaczają utrzymujące się tam sytuacje konfliktowe lub ład społeczno-kulturowy, lub które wytworzyły nowy typ osobowości człowieka, człowieka pogranicza.

Podobnie jak wciąż utrzymują się zasadnicze różnice stanowisk w kwestii istoty pogranicza, tak samo można mówić o zróżnicowaniu poglądów w zakresie tożsamości pogranicza, a więc w zakresie odpowiedzi na pytanie, jak sformułować stanowisko określające, jak definiują siebie lub kim się czują przede wszystkim mieszkańcy pogranicza?

Pytanie początkowe: kogo należałoby uznawać za podmiot tożsamości pogranicza? Czy byłby to podmiot jednostkowy, a więc będziemy mówić o tożsamości pogranicza poszczególnych mieszkańców zamieszkujących obszary pogranicza, czy też o podmiocie zbiorowym? Jeżeli uznamy, że będziemy konstruować tożsamość pogranicza jako kategorię dotyczącą zbiorowości, to czy będą to wszyscy mieszkańcy pogranicza, czy też jedynie poszczególne części wyróżnione według kryterium kulturowego? Istotą pogranicza jest bowiem zamieszkiwanie na określonym obszarze przez przedstawicieli przynajmniej kilku grup społecznych wyposażonych w dające się, przynajmniej świadomościowo, wyodrębnić kultury lub ich części. Realnym zatem podmiotem konstruowania tożsamości mieszkańców pogranicza jest tożsamość zbiorowa, jaką cechują się stali mieszkańcy danego obszaru, a więc mieszkańcy najogólniej zróżnicowani kulturowo.

Następnie należałoby ustalić, czy tożsamość pogranicza byłaby związana jedynie z tym, co łączy ogół mieszkańców pogranicza, czy także z tym, co je dzieli? Uważam, że sprowadzanie kategorii tożsamości pogranicza jedynie do spraw, wartości, wzorów zachowań, które łączą, byłoby próbą konstruowania tożsamości cukierkowej, takiej, która byłaby wyrazem naszej pozytywnej wiary w dobrosąsiedzkie współdziałania na pograniczach. Tak skonstruowana kategoria nie byłaby użyteczna do wyjaśniania napięć i konfliktów na pograniczach. A wobec tego, jak można byłoby wyjaśniać trwające tam napięcia, a niejednokrotnie sprzeczności i konflikty?

Opowiadam się za tym, aby realna konstrukcja kategorii „tożsamość pogranicza” uwzględniała także występujące tam podziały i konflikty.

Spróbujmy najpierw wskazać kilka cech najprawdopodobniej właściwych tożsamości mieszkańców pogranicza, aby następnie spróbować je połączyć w całość, określaną jako tożsamość pogranicza?

Bardzo widoczną cechą tożsamości mieszkańców pogranicza jest jej związek z „sytuacją aktywizującą poczucie narodowości”²⁵. Pogranicza są obszarem styku, kontaktu kulturowego, w którym zderzają się przynajmniej dwie wspólnoty kulturowe, których więzi międzyludzkie są zorganizowane na innych wartościach i wzorach postępowania. Uzewnętrzniają się w odmiennym poczuciu przynależności grupowej. Może to być przynależność określona odmiennymi wartościami religijnymi, etnicznymi, narodowymi. W związku z tym, że te wartości grupowe pozostają w ciągłym kontakcie z innymi, ukształtowała się presja grupowa, aby ich nie stracić, aby utrzymać przynależność grupową mimo nacisków odmiennych sąsiednich wzorów kulturowych. Cechą charakterystyczną tożsamości pogranicza jest zatem szczególne, intensywne, aktywne poczucie przynależności grupowej, które najczęściej przejawia się w postaci aktywnego poczucia tożsamości narodowej i religijnej poszczególnych zbiorowości.

Dotychczasowe próby określenia tożsamości pogranicza najczęściej wskazywały na jej konkretne i miejscowe przejawy, chociażby w postaci podwójnego poczucia tożsamości narodowej zamieszkujących pogranicza mniejszości (Ślązak i Polak, Ślązak i Niemiec) lub w postaci braku poczucia przynależności narodowej (tzw. tutejsi na Kresach Wschodnich) i inne. Tymczasem sytuacje aktywizujące poczucie narodowości w praktyce obejmują wszystkie wspólnoty zamieszkałe na pograniczu. Zasadniczym przejawem przypisywania poczuciu narodowemu nierzadko dominującego znaczenia względem innych cech przynależności grupowej, są procesy narodotwórcze na pograniczach, procesy obejmujące tak przedstawicieli większości, jak i mniejszości narodowych (etnicznych). Powstaje pytanie, w czym przejawiało się aktywne poczucie narodowości, jak z nim radzili sobie poszczególni mieszkańcy pograniczy. Należałoby tutaj wprowadzić przynajmniej podziały na grupę większościową oraz na grupy mniejszościowe, w których podobnie aktywne poczucie przynależności narodowej powodowało przyjmowanie różnych strategii działań w obliczu zachowań grup sąsiednich.

Drugą cechą charakterystyczną tożsamości pogranicza jest poczucie dystansów, obcości wobec grup sąsiednich²⁶. Tożsamość pogranicza, podobnie jak każdy rodzaj tożsamości, zawiera w sobie także odpowiedzi na pytanie, kto jest innym i czym my różnimy się od innych? Wizerunek, a nawet bezpośrednia i widoczna obecność innego jest strukturalną cechą charakterystyczną tożsamości pogranicza. Obecność innego (innych) pozwala w sposób istotny, „namacalny” ustalić istotę i wytyczyć granice własnego narodu. Zdaniem T. Palecznego:

---

²⁵ Tamże, s. 125.

²⁶ Tamże, s. 126.

Budując tożsamość społeczną konstruujemy granice, które nas odróżniają i oddzielają od innych ludzi, ale też nadają sens relacjom między partnerami interakcji społecznych. Wznoszenie i przekształcanie granic czyni sensownymi relacje pomiędzy partnerami. Można nawet powiedzieć, że bez granic niemożliwe byłoby nawiązywanie kulturowo znaczących relacji pomiędzy ludźmi i grupami społecznymi. Nie byłoby bowiem możliwości dokonania klasyfikacji na „nas” i „innych”, na tych, którzy należą do naszej grupy i tych, którzy są inni, może obcy, a może tylko po prostu trochę od nas różni, ale z którymi chcemy się kontaktować dla własnych, różnorodnych, korzyści²⁷.

Naturalnie utrzymuje się świadomość istnienia i działania grupy sąsiedzkiej. Najczęściej także poszczególne grupy pozostają w ciągłych i dynamicznych kontaktach z inną grupą lub z innymi grupami kulturowymi, wśród których podstawowymi były inne grupy narodowe. Poczucie obcości może być bardzo różne, może oznaczać pozostawanie w różnym zakresie więzi i dystansów społecznych. W sytuacjach skrajnych obcość może być przekształcona w swojskość lub częściej w postaci „oswojonego obcego”, w relacjach z którym utrzymują się kontakty określane jako swojskie, ale z równoległym przekonaniem, że jest to bardzo blisko (przestrzennie i kulturowo) umieszczona osoba obca.

Świadomość istnienia innych grup kulturowych wśród danej grupy ukształtowała określone poczucie odrębności wobec innych, umiejscowionych najbliżej grup, a więc wobec grup sąsiednich. Na ogół lub w przeważającej mierze nie były to grupy zupełnie nieznanne, zasadniczo obce. Przeciwnie, były to na ogół grupy znane, o których grupa sąsiednia miała szeroki zasób informacji, wiedzy, ale w praktyce funkcjonującej nie tylko w postaci doświadczeń wynikających z kontaktów bezpośrednich, ale także stereotypów i uprzedzeń.

Uwzględniając możliwe w praktyce zjawiska oswojenia obcych, traktowania ich niemal jako swoich, to najczęściej utrzymuje się świadomość różnic, które na ogół mają w świadomości mieszkańców swoje uzasadnienie jako stereotypy, wiedza potoczna, podtrzymywane między innymi w postaci podań, mitów, legend, utrwalanych poprzez aktywność różnych autorytetów, od lokalnych, poprzez regionalne do polityczno-państwowych.

W tej perspektywie zatem tożsamość pogranicza zawiera w sobie subiektywną „jasność”, „oczywistość” kryteriów podziału na „swoich” i „obcych” (innych) w połączeniu ze świadomością istniejących granic.

Trzecią cechą tożsamości mieszkańców pogranicza jest trwałość i dynamiczny charakter wzorów kontaktów wzajemnych, które mogą przybrać bardzo różne postaci: od inkorporacji (asymilacji), integracji, wzajemnego współdziałania,

---

²⁷ T. PALECZNY, *Socjologia tożsamości*, s. 9.

poprzez różnego rodzaju napięcia, konflikty, aż do trwałych zjawisk segregacji, separacji, odosobnienia, wykluczenia itp. Do oznaczenia złożoności kontaktów wzajemnych konieczne jest wykorzystanie całego znanego w socjologii kontinuum typów kontaktów międzygrupowych – od asymilacji, integracji, współdziałania, do różnych postaci niechęci, konfliktów, aż po jakąś postać społecznego ładu, w postaci ładu silniejszego, słabszego, separacji, wykluczenia itp.

Były i są to zazwyczaj stosunki tak zawiłe i złożone, że wielość odbywających się kontaktów pozytywnych na ogół nie podważała utrzymujących się równolegle stereotypów i uprzedzeń negatywnych na temat grup sąsiednich. Można spróbować przybliżyć kontekst społeczny i polityczny, który może sprzyjać wyjaśnieniu odpowiedzi na pytanie, w jakich warunkach dominowały osobiste i lokalne doświadczenia na ogół pozytywnego współżycia, a w jakich warunkach narastały wyobrażenia stereotypowe oraz powracały lub tworzyły się nowe uprzedzenia.

Przykładowo, kiedy narastała taka definicja sytuacji, w której dotychczasowi najbliżsi sąsiedzi stawali się częścią odrębnej narodowo (cywilizacyjnie) całości, to równolegle narastały utrzymujące się stereotypy i uprzedzenia odnoszące się do sąsiadów, uświadamianych jako przedstawiciele odrębnych narodowo-cywilizacyjnych wspólnot. Odwrotnie, kiedy w stosunkach międzyludzkich dominowały doświadczenia lokalne, kiedy wytworzyła się wzajemnie potrzebna i wygodna więź sąsiedzka, to stereotypy i uprzedzenia dotyczące szerszych wspólnot, na ogół upadały lub przynajmniej traciły na znaczeniu.

Co powoduje, że nagle lub ewolucyjnie zmieniają się definicje sytuacji w danych społecznościach pograniczy? Uważam, że wpływają na to głównie sytuacje zewnętrzne względem zbiorowości lokalnych zróżnicowanych kulturowo. Są to przede wszystkim sytuacje radykalnych zmian społecznych, politycznych, wojen, innych przejawów traum zbiorowych, które zasadniczo podważają ukształtowany porządek społeczno-kulturowy i sprzyjają naznaczaniu sąsiadów jako wrogów, winnych powstałego chaosu, podważenia podstawowych reguł dotychczasowego ładu społecznego. Wówczas dotychczasowy sąsiad staje się „uogólnionym winnym”, godnym potępienia, odrzucenia itp.

Nie sposób jednak także pomijać uwarunkowania wewnętrzne. Należą do nich między innymi historycznie ukształtowane podziały ekonomiczne, społeczne i kulturowe traktowane jako niesprawiedliwe, historycznie ukształtowane uprzedzenia, stereotypy (np. antysemityzm, antykomunizm, przypisywanie grupom sąsiednim winy za różne napięcia i traumy), które w określonych warunkach mogą stać się motywem do działań zbiorowych skierowanych na grupy sąsiednie.

W warunkach napięć zwykle inne strategie zachowań przyjmują wspólnoty kulturowe należące do większości oraz inne do mniejszości kulturowych, inne strategie przyjmują te wspólnoty, które mają świadomość istnienia zaplecza gwarantującego poczucie bezpieczeństwa, a inne strategie podejmują te mniejszości, które mają poczucie osamotnienia, braku innych wspólnot, wśród których można szukać ratunku, bezpieczeństwa.

Warto jedynie podkreślić możliwe skrajne typy relacji wzajemnych. Jeżeli aktywne poczucie przynależności narodowej przekształci się w postawy nacjonalistyczne, to jest wielce prawdopodobne, że przedstawiciele grupy innej będą oceniani jako wrogowie. Cechą charakterystyczną postaw nacjonalistycznych jest bowiem potrzeba wroga. W związku z tym niejako pierwszym kandydatem na wroga będą (są) najbliżsi sąsiedzi odmienni kulturowo. Nie rozwijam tematu, ale pojawienie się postaw nacjonalistycznych na pograniczach nie jest tylko zagrożeniem, ale raczej katastrofą dla dalszego trwania tam dotychczasowych stosunków międzygrupowych. Podkreślam, że istotą postaw nacjonalistycznych, obok konieczności posiadania wroga, jest szczególna podatność na ideologie czystek etnicznych. Ideologie nacjonalistyczne ze swej istoty mogą występować jako motywacje do działania, aby najbliższa przestrzeń społeczno-kulturowa była jednolita społecznie i kulturowo, aby cechowała się swoistą entropią²⁸.

Czwartą zmienną wyznaczającą tożsamość mieszkańców pograniczy jest więź terytorialna. Mianowicie zarówno przedstawiciele większości, jak i mniejszości narodowych czują się u siebie, są przekonani, że zamieszkują terytorium swoje, ojczyście, nie są osobami przyjezdnymi, rezydentami, gośćmi lub innymi cechującymi się czasowym charakterem zamieszkania (np. imigranci).

Właśnie dlatego stosunki międzykulturowe na pograniczach mają charakter trwały, długookresowy i raczej nie są możliwe do rozwiązania drogą pokojowego usunięcia przedstawicieli jednej ze stron. W związku z tym, że wszyscy mieszkańcy pograniczy zamieszkują terytorium określane jako swoje, są skazani na takie ułożenie stosunków wzajemnych, aby trwale pozostawać ze sobą albo obok siebie. Wiąż terytorialna wytwarza się w trakcie długiego trwania wspólnego zamieszkania.

Natomiast długotrwałe wspólne zamieszkanie na określonym terytorium wytwarza także poczucie wspólnego pochodzenia etnicznego poszczególnych grup kulturowych, które wypełnione zostało bardzo złożoną symboliką, między innymi w postaci zjawisk dziedziczenia materialnego, struktur społecznych, symboli grupowych, uczestniczenia w funkcjonowaniu parafii, zborów religijnych,

---

²⁸ E. GELLNER, *Narody i nacjonalizm*, przeł. T. Hołówka, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1991, s. 83.

w postaci wspólnych cmentarzy, mitów, tradycji wspólnych zmagania z wrogami zewnętrznymi lub tradycji konfliktów wewnętrznych i inne. Obok więzi terytorialnej, konieczne jest więc podkreślenie wytworzonej w dłuższym okresie historycznym świadomości wspólnoty pochodzenia w obrębie poszczególnych grup lub łącznych lokalnych, regionalnych losów dziejowych.

Wskazałem, że stosunki międzykulturowe mają charakter trwałe, ale jednocześnie bardzo dynamiczny, stosowny do sytuacji i warunków otoczenia. Dynamizm stosunków wynika przynajmniej z kilku przyczyn. Moim zdaniem na pograniczach ciągle funkcjonuje kilka konkurencyjnych definicji sytuacji dotyczącej stopnia prawomocności zamieszkania na określonym terytorium pogranicza wśród przedstawicieli większości i mniejszości narodowo-etnicznych, kulturowych. Owe zróżnicowane interpretacje stopnia oswojenia terytorium przez przedstawicieli kilku grup kulturowych mogą w określonych sytuacjach doprowadzać do konfliktów.

Najczęściej grupa sąsiednia jako grupa odmienna kulturowo (narodowa, religijna, językowa) traktowana jest jako zagrożenie, jako ciężar, z którym należałoby coś zrobić. Samo więc istnienie grupy sąsiedniej odmiennej kulturowo wywołuje różne strategie zaradności ze strony przedstawicieli danej grupy, z punktu widzenia której wartościujemy grupę sąsiednią. Naturalnie poczucie stopnia zagrożenia warunkowane jest tym, czy grupa, o której mówimy, jest częścią grupy dominującej w państwie, czy też jest podporządkowaną. Grupy podporządkowane zwykle odczuwają zdecydowanie większy stopień poczucia zagrożenia w stosunku do grup większościowych.

Z czego najczęściej wynika poczucie zagrożenia? Cechą charakterystyczną obszarów pograniczy jest sytuacja, że współwystępujące tam kultury nie są równoważne. Pomijam odpowiedź na pytanie, w jakich warunkach i przy jakich cechach kulturowych można mówić o ich równowadze. Nierównoważność kultur na pograniczach wynika najogólniej z nierównoważnego miejsca w strukturze (stratyfikacji) społecznej, jakie zajmują poszczególni nosiciele występujących tam kultur. Nierównoważność kultur objawia się na co dzień w postaci pozycjonowania ich wyższości lub niższości, w stratyfikacji kulturowej. Po drugie, w nawiązaniu do A. Kłoskowskiej poczucie zagrożenia pojawia się (narasta) w następstwie obserwowanych zjawisk aktywizacji poczucia narodowej przynależności, które generalnie wynikają tak ze statusu większościowego, jak i mniejszościowego określonych grup kulturowych na pograniczach.

Wreszcie poczucie zagrożenia wynika z dokonujących się na pograniczach procesów konwersji i z tym związanej asymilacji religijnej, narodowej. Konwersje to przecież odpowiednio pomniejszanie lub powiększanie ilościowego stanu posiadania grupy, co powoduje napięcia grupowe. Konwersje grupowe to także

podstawa do określenia upadku więzi grupowych traktowanych jako zagrożenia istnienia grupy. Jak wiadomo, szczególnie status mniejszościowy grupy wywołuje różnego rodzaju mobilizacje etniczne, o charakterze obronnym lub nawet o charakterze agresywnym²⁹.

3. TOŻSAMOŚĆ POGRANICZA, PRÓBA UOGÓLNIENIA

Uogólniając, tożsamość pogranicza to szczególne (aktywizujące) poczucie przynależności (narodowej, etnicznej, religijnej lub ogólnej – kulturowej) do ulokowanej na pograniczu grupy własnej, w połączeniu z poczuciem odrębności (znane kryteria odrębności i granice) oraz dynamicznym stosunkiem względem grupy sąsiedniej, w warunkach silnej wspólnej więzi terytorialnej i świadomości wspólnego, odrębnego względem grupy sąsiedniej, pochodzenia.

Na tożsamość pogranicza składają się: aktywizujące poczucie przynależności grupowej, poczucie odrębności wobec grupy sąsiedniej, a jednocześnie pozostawanie z nią w trwałych i dynamicznych stosunkach, istnienie wspólnej, ale różnie interpretowanej więzi terytorialnej oraz świadomość wspólnego pochodzenia etnicznej grupy własnej.

Czy tak określona tożsamość mieszkańców pogranicza stanowi jakąś zintegrowaną całość? Naturalnie stanowić może, ale nie musi. Są to uogólnione cechy wszystkich mieszkańców pograniczy, cechy zdecydowanie ze sobą powiązane, wzajemnie z siebie wynikające oraz wzajemnie uwarunkowane. Aktywizujące poczucie przynależności grupowej motywowane jest między innymi istnieniem odmiennej grupy kulturowej, która już samym swoim istnieniem może umacniać postawy łączności grupowej wśród grup (-y) sąsiednich (-ej). Aktywizujący stosunek do grupy własnej jest codziennie stymulowany poprzez odrębność względem grupy sąsiedniej. Jeżeli przyjąć jako ważne założenie, że występujące na pograniczach grupy kulturowe zamieszkują zwykle wspólne zbiorowości lokalne, to w ich funkcjonowaniu znajduje się wiele dóbr, wartości o charakterze ekonomicznym, politycznym (ze sfery władzy) lub prestiżowym, które łączą. Jednakże zabiegi o ich posiadanie niemal ciągle powodują stan napięcia i zagrożenia ze strony grupy sąsiedniej.

Obie grupy kultywują swoją pamięć społeczną, w której zapisane jest odmienne pochodzenie etniczno-kulturowe. Pamięć społeczna jest trwałym fenom-

---

²⁹ Por. E. NOWICKA, *Etniczność a sytuacja mniejszościowa*, „Przegląd Polonijny” 15(1989), z. 1, s. 54-55.

menem w strukturze tożsamości pogranicza i nierzadko przedmiotem sporów wzajemnych. Zderzają się ciągle stanowiska, które poprzez określoną interpretację przeszłości legitymizują tożsamość terytorialną poszczególnych jednostek i grup kulturowych. Wobec tego nawet przy istniejących silnych podziałach społecznych tożsamość pogranicza wyróżnia mieszkańców na tle innych obszarów zamieszkałych przez ludność homogeniczną kulturowo.

Autonomicznie bardzo ważna poznawczo jest odpowiedź na pytanie, w jakich warunkach tożsamość pogranicza jest całością społeczną powiązaną li tylko więzią terytorialną, ale wewnętrznie podzieloną na autonomiczne układy społeczne i kulturowe, a w jakich warunkach określona tożsamość mieszkańców pogranicza stanowi jakąś zintegrowaną całość określoną także kryteriami społeczno-kulturowymi?

W tym celu warto odwołać się do koncepcji kapitału społecznego Roberta Putnama. Wyróżnia on mianowicie formę wiążącą i pomostową kapitału społecznego.

Wiążący kapitał oznacza – zdaniem Putnama – relacje między ludźmi podobnymi do siebie, czyli w istocie jest czynnikiem wzmacniającym homogeniczność danego społeczeństwa (też danej grupy społecznej [...]). Natomiast „pomostowy” kapitał społeczny odnosi się do budowania powiązań pomiędzy oddalonymi od siebie homogenicznymi grupami; „pomostowe” więzi są znacznie słabsze, ale także znacznie bardziej inkluzyjne, pozwalają przekraczać bariery struktury społecznej i dystans pomiędzy różnymi kategoriami dzielącymi ludzi wedle rasy, płci, wyznania, zamożności, itd.³⁰

W nawiązaniu do stanowiska R. Putnama dotyczącego kapitału społecznego, można wyróżnić wiążące oraz pomostowe tożsamości pogranicza. Byłyby to kategorie wartościujące, wskazujące na sytuacje, w których aktywność mieszkańców pograniczy skupiona jest na konstruowaniu więzi wewnątrz poszczególnych grup zamieszkujących obszary pograniczy, a więc na konstruowaniu więzi własnej (tożsamość wiążąca) oraz na konstruowaniu więzi otwartych na innych, więzi z grupą sąsiednią, które produkowałyby pomostowe tożsamości pogranicza (tożsamość pomostowa). Wobec tego można wyodrębnić przynajmniej dwa dychotomiczne typy tożsamości pogranicza: tożsamości wiążące i tożsamości pomostowe zorientowane na współdziałanie międzygrupowe.

W nawiązaniu do klasycznych stanowisk socjologicznych w zakresie kształtowania się stratyfikacji społecznej, obok wyróżnionych grup o charakterze dychotomicznym, niemal nieuchronnie pojawiają się grupy pośrednie, stanowiące

---

³⁰ C. TRUTKOWSKI, S. MANDES, *Kapitał społeczny w małych miastach*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2005, s. 62.

jakieś postaci kompromisów międzygrupowych lub formy wzajemnego wpływu, w postaci konwersji kulturowej, w tym religijnej, narodowej, lub wreszcie w postaci wycofania się, ucieczki od różnych postaci zderzeń międzygrupowych.

Wobec tego wśród mieszkańców pograniczy można wyróżnić przynajmniej trzy typy tożsamości zbiorowych, określanych ogólnie jako tożsamości pogranicza: tożsamości wiążące (w znaczeniu silnego przywiązania do wartości grupy własnej, w sytuacjach skrajnych jako fundamentalistyczne), tożsamości pograniczne (w znaczeniu przejściowe, relatywnie mniej trwałe, ukształtowane pomiędzy tożsamościami o charakterze wiążącym) oraz tożsamości nowe, pomostowe, otwarte na innych, ukształtowane na gruncie nie tylko więzi terytorialnej, ale przede wszystkim trwałego wzajemnego współdziałania. Trzecim typem są więc tożsamości intergraniczne.

Konstruowanie partnerskiego ładu na pograniczach wiązałoby się z poszerzeniem pomostowego wymiaru tożsamości pogranicza, wspieraniem procesów przejścia od tożsamości wiążących, poprzez pograniczne do pomostowych, określanych jako intergraniczne.

BIBLIOGRAFIA

- BAUMAN Z.: Ziemia, krew i tożsamość, „Przegląd Polonijny” 19(1993), z. 4.
- BOKSZAŃSKI Z.: Tożsamości zbiorowe, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2005.
- BUKOWSKA-FLOREŃSKA I.: Kultura tradycyjna a tożsamość kulturowa społeczności pogranicza, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 1(1997).
- DASHEFSKY A.: Ethnic Identity in Society, Chicago: University of Connecticut 1976.
- GELLNER E.: Narody i nacjonalizm, przeł. T. Hołówka, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1991.
- KŁOSKOWSKA A.: Kultury narodowe u korzeni, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1996.
- KŁOSKOWSKA A.: Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej, „Kultura i Społeczeństwo” 36(1992), nr 1.
- KWIATKOWSKA A.: Tożsamość i poczucie szczęścia mieszkańców pogranicza, w: Psychologia społeczno-kulturowego pogranicza. Wstęp do koncepcji badań, red. J. Miłuska, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Humanistycznego 2016, s. 169-198.
- NIKITOROWICZ A.: Ukraińcy Podlasia. Dylematy tożsamościowe, Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos 2014.
- NIKITOROWICZ J.: Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa, Białystok: Trans Humana 1995.
- NIKITOROWICZ J.: Wielokulturowość w procesie. Ku wielowymiarowej tożsamości społeczno-kulturowej, w: Pogranicza, red. M. Bienkowska, W. Żelazny, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2015, s. 13-32.
- NOWICKA E.: Etniczność a sytuacja mniejszościowa, „Przegląd Polonijny” 15(1989), z. 1.
- OSSOWSKI S.: Z zagadnień psychologii społecznej, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1967.

- PALECZNY T.: Socjologia tożsamości, (Regiony humanistyki nr 1), Kraków: Krakowska Szkoła Wyższa im. A. Frycza Modrzewskiego 2008.
- PUTNAM R.: Demokracja w działaniu: tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech, przekł. J. Szacki, Kraków–Warszawa: Instytut Wydawniczy „Znak” 1995.
- RADŁOWSKA K.: Tatarzy polscy. Ciągłość i zmiana, Białystok: Fundacja Sąsiedzi 2017.
- RUSEK H.: Dylematy tożsamości miasta na granicy – Cieszyn: Czeski Cieszyn, w: Polskie pogranicza w procesie przemian, t. I, red. Z. Kurcz, Wałbrzych: Wałbrzyska Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości 2008, s. 163-176.
- SADOWSKI A.: Pogranicze – pograniczność – tożsamość pogranicza, „Pogranicze. Studia Społeczne” 2008, t. 14, s. 17-30.
- SMOLARKIEWICZ E.: Tożsamość na pograniczach, w: Polskie pogranicza w procesie przemian, t. I, red. Z. Kurcz, Wałbrzych: Wałbrzyska Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości 2008, s. 143-152.
- STADNICKI G.: Miasto jako „pogranicze kulturowe”, w: Polskie pogranicza w procesie przemian, t. I, red. Z. Kurcz, Wałbrzych: Wałbrzyska Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości 2008, s. 101-114.
- SYNAK B.: Kaszubska tożsamość. Ciągłość i zmiana, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 1998.
- TRUTKOWSKI C., MANDES S.: Kapitał społeczny w małych miastach, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2005.

TOŻSAMOŚĆ POGRANICZA
JAKO KATEGORIA SOCJOLOGII POGRANICZA
PRÓBA REINTERPRETACJI

Streszczenie

Celem artykułu jest próba reinterpretacji pojęcia tożsamości pogranicza jako kategorii socjologii pogranicza. Przedstawiona koncepcja, w nawiązaniu do istoty tożsamości oraz pogranicza, uwzględnia łącznie zarówno tożsamość większości, jak i mniejszości kulturowych zamieszkujących na pograniczach. Została tak przedstawiona, aby mogła mieć zastosowanie do realizacji badań empirycznych. W zakończeniu Autor wyróżnił trzy typy tożsamości zbiorowych, określanych jako tożsamości pogranicza: tożsamość wiążącą, tożsamość pograniczną oraz tożsamość intergraniczną.

Słowa kluczowe: tożsamość; pogranicze; tożsamość pogranicza; socjologia pogranicza

---

IDENTITY AS A CATEGORY OF BORDERLAND SOCIOLOGY
AN ATTEMPT TO REINTERPRET

S u m m a r y

The aim of the article is an attempt to reinterpret the concept of borderland identity as a category of borderland sociology. The presented concept, in reference to the essence of the identity and the borderland, takes into account both the identity of the majority as well as cultural minorities living on the borderlands. It has been presented so that it could be applicable to the implementation of empirical research. In conclusion, the Author distinguished three types of collective identities defined as borderline identities: binding identity, borderland identity and inter-border identity.

Key words: identity; borderland; borderland identity; borderland sociology